FILOLOGIJA 49, Zagreb 2007

UDK 811.124'36(091)(497.5)
811.124'36:811.163.42'36
Pregledni članak
Rukopis primljen 10.VI.2007.
Prihvaćen za tisak 16.VI.2008.

Šime Demo
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, HR-10000 Zagreb
sime.demo@gmail.com

OD *LATINSKE SLOVNICE* DO *LATINSKE GRAMATIKE*

Nastanak »moderne« gramatike latinskoga u Hrvatâ

Članak se bavi nastankom tipa gramatike kakav poznajemo iz *Latinske gramatike* Gortana, Gorskog i Pauša (1954), njegovom evolucijom i odnosom prema tradiciji koja mu je prethodila. Pokazuje se da se uspostava toga tipa gramatike latinskoga u nas odvio u tri faze tijekom 19. stoljeća (Grigely, Veber, Pavec), zamijenivši paradigmu koja korijene vuče iz srednjeg vijeka. Naglašava se i uvjetnost atributa »moderan« s obzirom na razvoj suvremenog jezikoslovlja.

Gramatičko gradivo koje se izlaže u našim udžbenicima i ostalim priručnicima za učenje latinskog jezika strukturirano je na način koji je kodificiran u gramatici Gortan i dr. (1954, ^{12}2005). Gramatičko djelo koje sadrži takvu kodifikaciju nazivat ću »modernom« gramatikom. Nakon osvrta na tip gramatike koji je vladao u Hrvata prije nastanka »modernih« gramatika, ukazat ću na djela koja su bila presudna za izmjenu paradigme i ocrtati u čemu se promjena sastojala, kao i ukazati na ono što nije bilo zahvaćeno promjenama.

Valja odmah na početku upozoriti da su gramatike o kojima se govori sve do druge polovice 20. stoljeća pisane kao školski udžbenici i da nisu bile jedini školski priručnici. Vježbenice su, naime, čitanke i pregledi književnosti tiskani u izdvojenim knjigama.

»Stara« gramatika — alvaresovski model

Glavninu su gimnazija u katoličkom svijetu do druge polovice 18. stoljeća vodili isusovci, koji su uređivali nastavu prema svojoj odgojno-obra-

zovnoj osnovi *Ratio et institutio studiorum* iz 16. stoljeća. Isusovcima je njihova autonomija omogućila čvrsto, ali anakrono ustrajavanje na vlastitu modelu, u kojem su najviše važnosti dobivali vjerska poduka i latinski. *Ratio* je kao udžbenik latinskoga propisivala knjigu *De institutione grammatica libri tres* Manoela Álvaresa (1572), koja je postala najutjecajnija gramatika u narednim stoljećima (usp. Vanino 1939, Percival 1975). Prvi značajniji udžbenici latinskoga koje zatječemo na našem prostoru (isusovca Jakova Mikalje iz 1637, franjevaca Tome Babića iz 1712, Lovre Šitovića iz 1713. i Josipa Jurina iz 1793) zapravo su prerade Álvaresove gramatike s više ili manje prevedenim pravilima i primjerima na hrvatski. Brojna su se izdanja te gramatike u nas segmentirano i epitomirano izdavala pod Álvaresovim imenom i rabila u nastavi (usp. Štefanić 1940).

Premda je Álvares dosta preuzeo od racionalističkih suvremenika (Th. Linacre, J. C. Scaliger), kasnije gramatike nisu slijedile ono u čemu se on najviše odmakao od srednjovjekovnog gramatičkog modela. Već je, naime, 1584. izašlo tzv. »rimsko izdanje« pod naslovom *De institutione grammatica libri tres, quorum secundus nuper est ad veterum fere grammaticorum rationem revocatus*. To je izdanje izbacilo iz Álvaresove gramatike dijelove o glagolskoj rekciji i umetnulo stariji model, koji je nastavio živjeti u susljednim izdanjima pod Álvaresovim imenom (usp. Springhetti 1961/62:252).

Način rasporeda građe u starijem modelu posljedica je dugotrajne evolucije, koja je započela još u srednjem vijeku, kad su gramatičari-filozofi nastojali dati što elegantniji i logičniji pregled jezičnog sustava, osobito sintaksnog, jer se smatralo da su u morfologiji Donat (4. st.) i Priscijan (5/6. st.) rekli najvažnije. U sintaksi su se naime stala jasno razlikovati dva područja: kongruencija (slaganje) i rekcija (upravljanje), a ostatak se sastojao od pravilâ porabe glagolskih imena i nepromjenljivih riječi. Lični su glagoli, prema padežnom obliku imenskih elemenata neposredno zavisnih od njih, podijeljeni u pet »rodova« (*genera*), a svaki od njih u nekoliko »redova« (*ordines*) — popisi glagolâ u svakom rodu i redu učili su se napamet, čime se svladavao velik dio osnova latinske sintakse (usp. Seidel 1982). U tom sustavu, koji imaju i naši stariji gramatičari (Babić, Šitović, Jurin i drugi), »rodovi« su sljedeći:

1. *Verba activa* — završavaju na *-o*, imaju »slijeva« nominativ i »zdesna« akuzativ (*firmo*).[1]

[1] Nazivi »slijeva« i »zdesna« (*a parte sinistra, a parte dextera; ante, post*) preuzeti su iz srednjovjekovne tradicije, a označavaju ono što se u teorijskoj tradiciji nazivalo subjektom (*suppositum*) i regiranim elementima (*recta*). Ti nazivi ne odražavaju stanje u poretku riječi u klasičnom latinskom, već preferirani redoslijed u narodnim jezicima, a slijedom toga i u

2. *Verba passiva* — završavaju na *-or*, konstrukcija im se dobiva iz *activa* prelaskom akuzativa u nominativ, a nominativa u ablativ (s ili bez *ab*) ili akuzativ s *per* (*firmor*).

3. *Verba neutra* — završavaju na *-o* ili *-um*, »slijeva« im je nominativ, a »zdesna« ništa ili neki padež ili drugi izraz (*sto, sum*).

4. *Verba communia* — završavaju na *-or*, mogu imati aktivno ili pasivno značenje, a prema značenju se i konstruiraju (*dignor*).

5. *Verba deponentia* — završavaju na *-or*, mogu imati aktivno ili neutralno značenje, a prema značenju se i konstruiraju (*aggredior*).

Svaki »rod« može imati više tipova konstrukcija — tako se, primjerice, kod *activa* mogu uz akuzativ »zdesna« dodati i drugi elementi: dativ (*ignosco tibi contumeliam*), akuzativ (*creaverunt Caesarem consulem*), prijedložni izraz (*ab ianua stercus auferre*) itd. Svaka konstrukcija pokriva po jedan »red«, a većina »rodova« ima po šest do sedam redova. Time je dobiven precizan i glomazan sustav koji je pokrivao osnovne konstrukcije gotovo svih latinskih ličnih glagola.

Silan broj nastavnih sati posvećenih latinskom jeziku u školama do kraja 18. stoljeća omogućavao je način rada koji se oslanjao na memoriranje tako velikih količina podataka. Sintaksa glagolskih vremena i načina, kao i sintaksa složene rečenice, nisu se eksplicitno predavali kao posebne gramatičke teme, već su se usvajali čitanjem i učenjem napamet velikog broja tekstova, prema načelu: *Usus te plura docebit*.

Navedene su gramatike naših autora upravo takav hibrid između alvaresovskog i srednjovjekovnog modela.[2] Kad je u vrijeme terezijanskojozefinskih reformi isusovački red dokinut (1773), njegov je utjecaj i na autore gramatika naglo prestao, a u škole je uvedena državna kontrola i jedinstven program. Osim toga, u prvi su plan stali izbijati drugi predmeti. Oslabljen je središnji položaj »klasičkog« obrazovanja u srednjim školama, tako da kroz cijelo 19. stoljeće primat u njima sve više preuzimaju »praktične«, tj. prirodne, društvene i medicinske znanosti. Latinski je bio sve manje potreban za više škole (izuzevši teologiju i filozofiju), a najrazličitija su prirodoslovna i društvena znanja, potkrijepljena nezaustavljivim napredovanjem empirijskih znanosti, zahtijevala sve opsežnije uključivanje u školski program. Nestajala je potreba za aktivnim znalcima latinskoga, tako da su se nastavne vježbe sve više ograničavale na traženje hrvatskih ekvivalenata latinskim izrazima, dok je prijevod na latinski

raznim inačicama srednjovjekovnog uporabnog latiniteta.

[2] U velikoj su mjeri oni bili priređivači, a ne autori, ali u ovom je kontekstu ta distinkcija tako suptilna, pa i upitna, da je ovdje nema potrebe naglašavati.

ostao njezin obvezatan, ali samo pomoćni dio. Sve je to, dakako, izazivalo stalno smanjivanje udjela sati latinskoga u nastavi, u okviru koje je srednjovjekovni sustav glagolskih rodova i redova, prikladan za mnogo veći broj nastavnih sati negoli ih je država sada bila spremna dati latinskome, postao nesvladiv.

Do potrebne promjene u metodi opisa dolazi na početku 19. stoljeća, kada austrijska vlast propisuje školsku porabu gramatike Józsefa Grigelya,[3] u kojoj je napušten stari sustav podjele sintaksnih klasa glagolâ po rodovima, a od njemačkih gramatičara prihvaćen raspored gradiva po ulogama koje pojedini padeži imaju u rečeničnoj strukturi (tzv. *Kasuslehre*, usp. Albrecht 1999, Burkard 2002). Tada je u naše škole uvedena »sintaksa padeža« kakvu danas poznajemo, čime je izlaganje sintakse bitno racionalizirano i semantizirano, pa je učenicima omogućeno da u manje vremena, rabeći jezičnu intuiciju i asocijativne sveze, usvoje veću količinu potrebnih podataka.[4] Polazeći od semantičkih osobina imenskih elemenata, a ne od njihova morfološkog oblika, na ekonomičniji se način moglo izložiti mnogo više negoli prije. Ta se promjena (kao i one koje su uslijedile) dogodila na polju opisa sintakse, dok je izlaganje morfologije vrlo malo mijenjano — od Álvaresa je do danas struktura s pet deklinacija, četiri glagolske konjugacije te umetnutim odjeljcima o komparaciji, zamjenicama i brojevima ostala gotovo neizmijenjena.

Rana faza »moderne« gramatike — od Grigelya do Vebera

Grigelyeva se gramatika u Hrvatskoj stala odmah rabiti, dok su se prežitci »staroga« sustava održali kroz određeno vrijeme u nekim samostanskim školama.[5] Međutim, Hrvati su još za vrijeme »staroga« modela imali gramatike pisane barem dijelom na hrvatskom, dok je Grigely bio na latinskom, s prijevodima paradigmatskih primjera na suvremene jezike. Uskoro su se stoga u različitim dijelovima zemlje stale javljati prerade Grigelya pisane hrvatski. Bosanski je franjevac Stjepan Marijanović, koli-

---

[3] Grigely 1807—1809.

[4] Rudimenti padežnih uloga javljali su se već u starijem sustavu (npr. dativ interesa i adverbijalni ablativi — usp. Babić 1712:107, Šitović 1713:154, Jurin 1793:183/184), ali sasvim nesustavno.

[5] S druge strane, u školama na Jadranu u kojima se nastava odvijala na talijanskom kroz cijelu je prvu polovicu 19. stoljeća rabljena latinsko-talijanska *Gramatica delle due lingue, italiana e latina* Francesca Soavea, koja je također odstupila od starog alvaresovskog pristupa sintaksi i prihvatila od njemačkih gramatičara novi. Međutim, i te su se škole kasnije uključile u glavnu maticu zbivanjâ koja su se odvijala u Zagrebu.

ko je poznato, bio prvi Hrvat koji je (1822, 1823) napisao cjelovitu gramatiku u koju je uključena Grigelyeva sintaksa padeža.[6] Uz njegovu gramatiku, rabljenu na području provincije Bosne Srebrene, napisano je u narednim desetljećima nekoliko gramatika po Grigelyevoj metodi, ali s tek rudimentarnom sintaksom koja nije mogla zadovoljiti potrebe nastave niti u cijeloj nižoj gimnaziji.[7]

Prva gramatika koja je bila i na hrvatskome i suvremena i koja je obuhvaćala i morfologiju i glavninu sintakse bila je *Latinska slovnica za niže gimnazije* Adolfa Vebera Tkalčevića, jednog od vodećih naših intelektualaca svoga doba i plodnog pisca školskih udžbenika, izdana 1853. Veber je iste godine pripremio i *Latinske i hrvatske primjere za prevođenje iz klasičkih pisaca, s kratkim rječoslovjem iz Putscheve gramatike*, te *Latinsku čitanku za drugi gimnazijalni razred*, čime je priredio čitav »komplet« priručnika za početno učenje latinskoga.

Osim po sintaksi padeža, Veberova je *Slovnica* »moderna« i po tome što sadrži gramatičke teme koje nijedna naša dotadašnja latinska gramatika nije obrađivala, a i u gramatikama su hrvatskoga bile novost: porabu glagolskih vremena i načina, te sintaksu složene rečenice. Gramatika je uglavnom napisana prema standardnim školskim autorima, Nijemcima Schultzu i poglavito Putscheu (usp. Veber 1853:III), a od njih je preuzela i temeljni logički odnos subjekt-predikat-objekt, koji je također ostao do danas u osnovi naših gramatika i udžbenikâ.

Veberova je slovnica bila silno važan korak u osuvremenjivanju nastave gramatike, a dakako i u promociji narodnoga jezika u nastavi. Međutim, i sam je autor priznao (misleći doduše prvenstveno na probijanje leda u opisu hrvatske sintakse) da će *Slovnici* biti potrebne mnoge dorade — i doista, uskoro su se pojavile reakcije i prijedlozi iz stručnih krugova.

Premda je reakcijâ na Veberovu *Slovnicu* bilo više, najdojmljiviju je dao Jovan Turoman (1874), gimnazijski profesor iz Novog Sada i najutjecajniji pisac latinskih i grčkih gramatika u Srbiji od Veberova vremena do nakon 2. svjetskog rata.[8] Premda se (na 36 stranica!) osvrnuo samo na deset početnih paragrafa sintaksnoga dijela, vidljivo je da je izrazio onoliko nepovoljno mišljenje o *Slovnici* koliko mu je pristojnost dopuštala.[9]

---

[6] Marianovich 1822 (uglavnom morfologija, pisana na hrvatskom), Marianovich 1823 (sintaksa, pisana na latinskom).

[7] Usp. Dukat 1908. To su npr. Rožićeva, Matićeva, Mažuranićeva, Hergovićeva i Kunićeva gramatika. U njima je sintaksa padeža većinom svedena na navođenje pitanja na koja pojedini padeži odgovaraju.

[8] Osvrće se na drugo, »popravljeno« izdanje *Slovnice* iz 1865.

[9] »…moram … [se] čuditi nepažnji s kojom je knjiga izrađena, i to naročito dru-

Turoman tvrdi da je u *Slovnici* pronašao ne samo manjih propusta (npr. u odabiru primjera i opširnosti), već i faktičkih grešaka, pa i pogrešnih pravila. Glavne su Turomanove primjedbe:[10] nedostatna preciznost (npr. određenje što sve može biti subjekt, str. 136; primjeri za kopulu, 136/137; slaganje glagolskog i imenskog predikata sa subjektom, te imenskog s imenicom i onog s pridjevom, 137; kongruencija kod *substantiva mobilia*, 138; slaganje predikata i subjekta, 140; pozicije atributa, 141); netočnosti (npr. napisan je *puto* kao kopula umjesto *putor*, 136); terminološka zbrka (nejasna poraba pojmova »atribut«, »epitet« i »apozicija«; 140/142), te odabir primjera (nedostatni primjeri, 136 i 137; primjeri o kojima pravilo ne govori, 138/139; na dosta mjesta nedostaju primjeri, a »pravilo ništa ne vredi bez primera«, 144).

Veber je uskoro odgovorio (1889, pisano 1876), naglasivši prvenstveno različitost između svoga i Turomanova shvaćanja latinskoga kao nastavnog predmeta, a onda i braneći svoje pozicije, koje se uglavnom nisu promijenile. Kad se razmotre Veberovi argumenti i njima doda objektivno gledište s vremenskim odmakom, razlozi se Turomanovih kritika Veberove gramatike mogu razmotriti u nekoliko točaka:

a) Različito teorijsko i metodičko polazište — najvažniji razlog. Po Veberu, uzrok je slaboga uspjeha učenikâ u jezicima povlađivanje njemačkim primjerima: Nijemci su prepedantni i miješaju gramatiku s rječnikom. Gramatika je samo za najopćenitija pravila, u njoj samo rijetko ima mjesta iznimkama (1889:121—124). Nijemci griješe i u tome što im slovnice različitih jezika pišu različiti pisci. Trebalo bi da se stvari zajedničke svim jezicima koji se uče daju u gradivu jezika na kojem se uči (hrvatskom), a u gramatikama pojedinih jezika samo razlike. Vlada mora organizirati komisije za različite jezike koje će raditi koordinirano i usporedno (1889:126—128). Njegova se *Slovnica* ne smije prosuđivati bez obzira na hrvatsku, jer je u hrvatskoj objasnio dosta toga što nije htio ponavljati u latinskoj (1889:130/131).

b) Turomanova želja za iscrpnošću. Ona je izazvala podrobnost u ispitivanju dotičnih paragrafa, ali je zakazala u uvažavanju Veberove želje da se gramatika latinskoga promatra zajedno s gramatikom hrvatskoga.[11]

c) Objektivni nedostatci Veberove gramatike. Uzrok im je brzina njezina pripremanja i mjestimice pretjerano slijeđenje njemačkih modela, ali i

gi deo njen, sintaksa.« (Туроман 1874:135/136).

[10] Brojevi se u ovom odlomku odnose na stranice u Turomanovu tekstu.

[11] Turomanu su se potkrale i nepotrebne opaske kojima je zapravo drugim riječima rekao isto što i Veber, v. npr. kritiku Veberove definicije hendiadiona (Туроман 1874:139).

nastojanje da se bude sažet i kratak.

d) Različito gledanje na ciljni jezik (hrvatski/srpski). Oba su autora bila obilježena vlastitom lektirom hrvatskih/srpskih pisaca i jezično-političkim stavovima, što se vidi u konkretnim primjerima jezične porabe (npr. glagolska je rekcija na nekim mjestima različita).

Veber smatra da je njegova metoda poučavanja hrvatskog i latinskog uspješna i da su pravila koja u *Slovnici* donosi sasvim dostatna za razinu znanja potrebnih na maturi (1889:129/130, 156). Međutim, konvergencija metode poučavanja latinskog i hrvatskog ostala je Veberova utopija koja je danas, kada se većina učenika s latinskim susreće osam godina nakon početka učenja hrvatskoga u školi, i to u neusporedivo manjoj količini, još dalje od ostvarenja negoli u njegovo vrijeme.

Zato Veberova *Slovnica*, premda je pokazala dobar osjećaj za nove potrebe koje je novo vrijeme postavilo pred nastavu latinskoga, nije mogla zauvijek ostati glavni priručnik latinskoga u školama. Međutim, i u novom priručniku koji je došao preuzeta je osnovica koju je udario Veber — njegove su novosti prihvaćene, a pojedinosti dorađene i prilagođene novim prilikama.

Konačan oblik »moderne« gramatike — Veberovi nastavljači

Veberova je gramatika nasljednicu dobila tek 28 godina nakon svoga prvog izdanja, i to u *Latinskoj slovnici* Ivana Pavca, izdanoj 1881. Zadržane su sve novosti koje je Veber donio, ali je gradivo mnogo elegantnije raspoređeno, a primjeri su i podatci brojniji. U teorijskim polazištima i rasporedu građe Pavec nije previše inventivan, ali je mnoge pojedinosti, poglavito u sintaksi, dodao (pojam logičkog i gramatičkog subjekta) ili doradio (razlikovanje glagolskog i imenskog predikata, grupiranje padežnih poraba). Opširan indeks i pregled sadržaja, a još više dobra grafička opremljenost,[12] omogućili su Pavčevu priručniku da u naredna tri desetljeća (sve do znatnije prerade 1901, a do 1910. u toj prerađenoj verziji) bude propisani udžbenik za latinski u Hrvatskoj.

Pavčeva je gramatika dugo živjela, ali, kako je rečeno, ne u sasvim neizmijenjenu obliku. Šesto je, naime, izdanje, poprilično izmijenjeno, izašlo 1901. u redakciji Julija Golika. Premda je Pavčevo ime u naslovu toga izdanja, Golik sebe u predgovoru potpisuje kao »pisca« i u jednini govori o svome autorstvu, čak navodi da se »držao Ziemera, Pavca i Turomana«

12 I treće izdanje Veberove gramatike iz 1877, mora se priznati, ima ljepši slog negoli prvo, a unesen je i sadržaj na početku. Na kraju su dodatci koje će preuzeti sve kasnije gramatike — metrika, kalendar, mjere, kratice i indeks.

(Pavec 1901:IV). Doista, izmjene provedene u ovoj gramatici tolike su da je Golik na to imao pravo (premda je trebalo jasnije naznačiti autorstvo, odnosno priređivaštvo). Tako je i na stvaran i na simboličan način označen prijelaz između Pavčeve gramatike i one Golikove, koja će od 1910. do 1954. biti glavna nastavna gramatika u Hrvatskoj.

Opseg je građe ostao uglavnom nepromijenjen u odnosu na prethodna izdanja, ali je raspored i pristup nekim dijelovima izmijenjen u skladu s Golikovim pedagoškim nazorima.[13] Nastojeći slijediti »racionalno-naučni« umjesto »mnemoničko-deskriptivnoga« načina izlaganja građe, trudio se objasniti »psihološke motive, koji nam razjašnjavaju mnoge jezične pojave, što bismo ih po logičnim zakonima morali držati nepravilnima« (*Ivana Pavca…* 1901:III). Najviše se ta tendencija pokazuje u povezivanju nauka o glagolskim načinima s naukom o složenoj rečenici, što je do tada bilo provedeno u vrlo skromnoj mjeri. Golik priznaje da ni sam nije izvršio taj posao do kraja, jer nije htio »naprečac raskrstiti s tradicijom«, pa je izabrao kompromisno rješenje spajanja staroga s novim.[14] Zbog toga u ovom izdanju po prvi put imamo cijeli registar zavisnih rečenica koje se i danas uče u školi, a unutar njih je gradivo raspoređeno po načinima koji se u njima rabe.

U sintaksi Golik nastoji veći naglasak staviti na semantičku sastavnicu i njoj podrediti morfološku, čime je u nastavu htio uvesti načela koja jezikoslovlje cijelo stoljeće nakon njega potvrđuje kao ispravna. No, suočen sa zidom birokracije, otvrdnulim strukturama u glavama braće po struci, te slabim zdravljem i drugim problemima, nije proveo izmjene koje je nalagao napredak didaktike i zdrav razum, već je morao ostati u okvirima »mnemoničko-deskriptivnoga«. Niti njegova *Latinska gramatika* iz 1910. nije donijela mnogo novoga — nekoliko je manjih pojedinosti izmijenjeno, ali znatno manje negoli je mijenjano 1901. *Latinska gramatika* Gortana, Gorskog i Pauša 1954. nije ništa značajnoga promijenila u odnosu na Golika, tako da se može reći kako je već s Golikovom preradom Pavca 1901. zaokružen razvoj »moderne« gramatike latinskoga kakvu Hrvati i danas susreću u nastavi.

Promjene koje je donijelo 20. stoljeće ne odnose se na pristup gramatičkom opisu, već su sasvim drugoga tipa. Radi se naime o razdvajanju udžbenika i gramatike, čime je nastao sasvim novi tip školskog priručni-

---

[13] Slijedio je »nazore naprednih didaktika« s njemačkog govornog područja, izdanih u posljednjih desetak godina (Golik 1901:389).

[14] Na drugome mjestu tvrdi da je pisao kompromisnu gramatiku, koja ne zadovoljava pedagoške uvjete, jer je radeći na njoj uvidio da bi u struci naišao na prevelik otpor (Golik 1901:359).

ka, koji je integrirao u sebi gramatičko gradivo, tekstove za čitanje, vježbe, civilizacijske sadržaje i rječnik. Gramatika Gortana i dr., koja je u početku zamišljena i kao školski priručnik, nastankom suvremenijih udžbenika stala se izolirati iz tog konteksta i u kolektivnoj svijesti doživljavati prvenstveno kao referentno djelo za sve koji se susreću s latinskim. A ona tu ulogu, jer za nju nije ni bila namijenjena, ne može igrati.

Što nakon »moderne« gramatike — zaključak

Gramatike-udžbenici rabljeni na prostoru Hrvatske od 16. do 19. st. uglavnom su prerade gramatike Manoela Álvaresa iz 1572. sa znatnim dijelovima zadržanima iz srednjovjekovnih priručnika koji su bili zajednički gotovo cijeloj mediteranskoj Europi (tzv. sustav »rodova« i »redova«). U 19. st. nove spoznaje o kompleksnosti jezika pronalaze put u školske priručnike. Polazište sintaksnoga opisa nije više glagol, već dvojstvo subjekt-predikat okruženo leksikaliziranim značenjskim entitetima raspoređenima po padežima (tzv. sintaksa padežâ). S Veberovom *Slovnicom* gramatike počinju izdvajati nove razine u sintaksnom opisu: glagolsku modalnost i temporalnost, te složenu rečenicu. Veberovi pokušaji oko usklađivanja latinske gramatike s hrvatskom nisu mogli spriječiti njihovu daljnju divergenciju. Pavčeva je gramatika donijela nekoliko novosti u odnosu na Veberovu, a Golikovo izdanje Pavca iz 1901. ustalilo je oblik gramatike kakav danas predstavlja *Latinska gramatika* Gortana, Gorskog i Pauša, prva koja se u društvu prestala doživljavati kao školski udžbenik.

Činjenica je da se od 1901. do danas u jezikoslovlju dogodilo mnogo toga, a da te promjene naše deskriptivne gramatike latinskoga nisu zabilježile.[15] Zato tip gramatike kakav imamo od Vebera do Gortana i dr. možemo nazvati »modernim« zbog odnosa prema prethodnoj tradiciji i zbog toga što je danas taj tip jedini koji u nas postoji, ali s obzirom na razvoj jezikoslovlja od početka prošloga stoljeća ta odrednica mora ostati u navodnim znakovima. Današnje jezikoslovlje toliko teško pronalazi pristupačne moduse prezentacije novih znanja u »didaktičkoj« formi, da se pojavila sumnja u samu njezinu mogućnost. Precizniji i učinkovitiji pristup jezič-

[15] U ovaj pregled zbog svoje visoke specijaliziranosti kao i slijedom toga ograničena utjecaja nije ušla *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika* Ranka Matasovića (Zagreb 1997). Ta je gramatika u cijelosti zasnovana na dosezima suvremenoga jezikoslovlja. U njoj su latinski glasovi opisani u terminima autosegmentne fonologije; u morfologiji su sasvim etablirani suvremeni pojmovi morfema (uključujući grameme, a untar njih afikse), relativnih i apsolutnih glagolskih vremena itd., a javljaju se i semantičke oznake *agens*, *patiens* i *predmet*; sintaksa je obrađena samo sumarno, stavljanjem latinskog jezika u tipološku perspektivu.

noj strukturi i porabi zahtijevao bi i postavljanje nove znanstvene osnove za latinsku gramatiku, ali i sustavnu, višeslojnu i interdisciplinarnu izobrazbu samih nastavnika, što je — u našim uvjetima — opsežan, zahtjevan i relativno dugotrajan proces, ovisan u velikoj mjeri o izvanstručnim čimbenicima.

Drugo pitanje koje se postavlja, ne manje važno, tiče se same činjenice da Hrvati nemaju latinsku gramatiku koja nije školska. Toliki su istraživači osuđeni na strana izdanja, prilagođena stranim jezicima, govorenima u zemljama u kojima je gramatička terminologija, pa i metoda predavanja, različita od one na koju smo navikli u Hrvatskoj. Stoga se postavlja pitanje: Je li narodu s tako bogatim latinističkim nasljeđem potrebna latinska gramatika i kao referentno djelo, a ne samo kao udžbenik? Ako je pitanje retoričko, a vjerujem da jest, ta gramatika ne bi smjela reciklirati tradicionalnu metodu, već bi morala poći od dostignućâ suvremene znanosti o jeziku. Tek će se na tako postavljenim čvrstim znanstvenim temeljima moći graditi i pretpostavke za didaktičke, leksikografske i ine primjene.

Literatura

Albrecht, Jörn. 1999. Kasus, Satzfunktion, 'semantische Rolle' in Grammatikographie des 18. Jahrhunderts. U zb. Hassler—Schmitter 1999, 191—206.

Babić, Toma (Thomas Babych). 1712. *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata*. Venetiis : Per Bartolo Occhi [^{2}1745].

Burkard, Thorsten. 2002. Die lateinische Grammatik im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Von einer Wortarten- zu einer Satzgliedgrammatik. Ellipsentheorie, Kasuslehre, Satzglieder. U zb. Kessler—Kuhn 2002, 781—830.

Divković, Mirko. 1888. *Latinske vježbe za I. gimnazijski razred*. Zagreb : troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Dukat, Vladoje. 1908. *Hrvatske preradbe Grigelyevih 'Institutiones Grammaticae'*. Zagreb [izdavač nije naveden].

Golik, Julije. 1901. Latinska gramatika. Misli o gramatici latinskoga jezika i autokritika moje latinske gramatike za srednje škole. *Nastavni vjesnik* 9, 359—389.

Gortan, Veljko, Oton Gorski, Pavao Pauš. 1954. *Latinska gramatika*. Zagreb : Školska knjiga.

Greule, Albrecht (ur.). 1982. *Valenztheorie und historische Sprachwissenschaft* (hrsg. Albrecht Greule). Tübingen : Niemeyer.

Grigely, Iosephus. 1807—1809. *Institutiones grammaticae in usum scholarum*

grammaticarum regni Hungariae et adnexarum provinciarum, Budae : Typis Regiae universitatis Hungaricae.

Hassler, Gerda, Peter Schmitter (ur.). 1999. *Sprachdiskussion und Beschreibung von Sprachen im 17. und 18. Jahrhundert* (hgg. v. Gerda Hassler u. Peter Schmitter). Münster : Nodus Verlag.

Jurin, Josip (Iosephus Giurinus). 1793. *Slovkigna slavnoj slovinskoj mladosti diaçkim, illiriçkim i talianskim izgovorom napravglena — Grammatica Illyricae iuventuti Latino italoquae* (!) *sermone imtruendae* (!) *accommodata*. Venetiis : Apud Andream Santini.

Katalog odobrenih udžbenika za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole u školskoj godini 2006./2007. 2006. Republika Hrvatska : Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. <http://www.mzos.hr> [datirano na svibanj 2006, pristupljeno 29.11.2006.].

Kessler, Eckhard, Heinrich C. Kuhn. 2002. *Germania Latina — Latinitas Teutonica* (herausgeber Eckhard Kessler & Heinrich C. Kuhn). München : Wilhelm Fink Verlag.

Marianovich, Stephanus. 1822. *Institutiones grammaticae Latinae idiomate Illyrico propositae ad usum iuventutis provinciae Bosnae Argentinae compilatae*, Split : U Sctamparii Ivana Demarchi.

Marianovich, Stephanus. 1823. *Syntaxis linguae Latinae iuventuti Bosnae Argentinae accommodata*, Venetiis : Apud Andream filiumque Santini.

Novaković, Darko, Zlatko Šešelj, Dubravko Škiljan (ur.). 1990. *Studia classica I. Studia classica u Hrvatskoj 1607—1987* (ur. Darko Novaković, Zlatko Šešelj, Dubravko Škiljan). Zagreb : Latina et Graeca.

Pavec, Ivan. 1881. *Latinska slovnica*. Zagreb : troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Pavec, Ivan. 1885. *Latinska slovnica za gymnasije. Drugo pregledano i izpravljeno izdanje*. Zagreb : troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Pavec, Ivan. 1895. *Latinska slovnica za gimnazije. Četvrto nepromijenjeno izdanje (priredio Julije Golik).* Zagreb : troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Pavec, Ivan. 1901. *Ivana Pavca Latinska gramatika za srednje škole. Šesto sasvijem prerađeno izd.* (priredio Julije Golik). Zagreb : troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.

Percival, Walter Keith. 1975. The Grammatical Tradition and the Rise of the Vernaculars. *Current trends in Linguistics* 13, 231—275.

Schultz, Ferdinand. 1871. *Piccola grammatica latina*. Roma—Torino—Firenze : Ermanno Loescher. [Preveo R. Fornacari prema 11. izdanju]

Seidel, Kurt Otto. 1982. 'Quid sit dictionem regere dictionem'. Aspekte der

Verbvalenz in Grammatiken des 12. bis 17. Jahrhunderts. U zb. Greule 1982, 270—287.

Smerdel, Ton. 1956. Gramatike latinskog i grčkog jezika. *Živa antika* 6, sv. 1, 351—353.

Soave, Francesco. 1833. *Grammatica delle due lingue, italiana e latina. Parte terza*. Milano [nakladnik nije naveden].

Springhetti, Emilio. 1960/61. Storia e fortuna della Grammatica di Emmanuele Alvares, S.J. *Humanitas* 13/14. Coimbra, 283—304.

Stojanović, Miodrag. 1990. Kako treba pisati latinske slovnice za gimnaziju po A. Veberu i J. Turomanu. U zb. Novaković—Šešelj—Škiljan 1990, 73—78.

Šitović, Lovro (Laurentius de Gliubuschi). 1713. *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelis aliorumque approbatorum grammaticorum libris iuventuti Illyricae studiose accommodata*. Venetiis : Typis Anton. Bartoli [²1742, ³1781, pretisak 1. izdanja: Zagreb—Ljubuški—Sarajevo 2005].

Štefanić, Vjekoslav, 1940. Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima. *Vrela i prinosi* 11, 12—34.

Trbojević, Danilo. 1896. Latinska vježbenica za prvi gimnazijski razred. *Nastavni vjesnik* 4, 165—168.

Туроман, Јован. 1874. Slovnica latinska za male gimnazije. Hapisao A. Veber, kanonik zagrebački. *Летопис Матице српске* 117, 135—171.

Vanino, Miroslav. 1939. Geneza naučne osnove 'Ratio studiorum'. *Vrela i prinosi* 9, 111—129.

Veber (Weber), Adolfo. 1853. *Latinska slovnica za nižu gimnaziju*. Beč: troškom c. k. uprave za razprodaju školskih knjigah kod s. Anne u Ivanovoj ulici.

Veber, Adolfo. 1877. *Slovnica latinska za male gimnazije. Treće izdanje*. Zagreb : Dionička tiskara.

Veber, Adolfo. 1889. Kako treba pisati latinske slovnice za gimnazije. *Djela* V, 121—156.

From *Latinska slovnica* to *Latinska gramatika*. The emergence of the “modern” Latin grammar among Croats

Summary

This article identifies what can be called the “modern” Latin grammar in Croatia, exemplified by the *Latinska gramatika* (Gortan, Gorski and Pauš, 1954). This is the grammar written by the method which was introduced and established in Croatia in three stages during the 19th century. The method (ultimately medieval) used before is outlined, as well as the transition to the “modern” one. The article also discusses the term “modern” itself, regarding the development of linguistics in the 20th century.

Ključne riječi: latinska gramatika — Hrvatska, udžbenici latinskog — Hrvatska

Key words: Latin grammar — Croatia, Latin textbooks — Croatia